

ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ – БАН
СЕКЦИЯ „СЪВРЕМЕННИ БАЛКАНИ”

Димитър Георгиев Добрев

НАТО И ГРЪЦКО-ЮГОСЛАВСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ
(1952-1967)

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”

в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.2 История и археология,
докторантска програма „Нова и най-нова обща история”

Научен ръководител: чл.-кор. проф. дин Александър Костов

София, 2021

Текстът се състои от увод, три глави с по три параграфа, заключение, извори и библиография и е с общ обем от 280 страници.

Съветско-американското идеологическо и геополитическо съперничество доминира международните отношения в периода 1945-1991 г. След като съветската политика е разглеждана като „експанзионистична” в своята същност, „сдържането” на Кремъл се превръща в официална доктрина на Запада, останала непроменена до 70-те години. Когато на 5 март 1946 г. Уинстън Чърчил произнася знаменитата си реч, че от Шчечин на Балтийско море до Триест на Адриатика се е спуснала Желязна завеса, едва ли е подозирал, че само след две години в района на Югоизточна Европа ще се появяват първите пукнатини в иначе монолитния съветски блок. Може би Балканите са зоната, която има най-голям принос за появата на кризи в ранния период на Студената война. Гражданската война в Гърция (1946-1949 г.) превръща полуострова в първото бойно поле между Изтока и Запада, кризата за Проливите през 1945 г. води до първото демонстриране на решителност от Вашингтон и Лондон спрямо стремежите на Москва, а през 1948 г. заради конфликта Тито – Сталин, районът става арена на първото стратегическо прегрупиране между двата военно-политически блока. Балканите наред с Източното Средиземноморие се очертават като мястото от където започва „похода” на Съединените щати като суперсила.

За да бъде представена американската политика спрямо Балканския полуостров, трябва да се вземат под внимание два фактора. Първият – балансът на силите/заплахите лесно може да бъде открит. Например ако Джордж Кенан вижда съветския блок като предразположен към идеологически разриви, то администрацията на Труман разглежда „комунистическия свят” като изключително сплотен идеологически съюз, с който трябва да се конфронтира военно, за да бъде възпиран неговият уж вроден експанзионизъм. Неслучайно „монтирането” на народни демокрации в Източна Европа, кризата с черноморските проливи и опасността от проникването на съветско влияние в Близкия изток се разглежда в Съединените щати като достатъчно сериозно предизвикателство спрямо баланса на силите. Следователно първо Гърция и Турция, а в последствие (след 1948 г.) и Югославия чрез различни програми за икономическа и военна помощ биват вкарани в американската сфера, за да се създаде достатъчна антисъветска сила в този регион. Втория фактор – географията, определя Балканите,

наред с жизненоважните точки – Крит, Кипър, Суец и турските проливи, да бъдат плацдарм, от който американското влияние в богатия на петрол Близък изток да бъде гарантирано, а това на СССР парирано. Важността на Балканите за американската политика може да се търси в факта, че след края на Гръцката гражданска война регионът, макар и да става част от двуполюсното противопоставяне, е стабилен, което контрастира с Близкия изток и предлага много повече възможности за военно-стратегическата политика на САЩ.

Актуалност на темата

Анализът на военно-отбранителната политиката на НАТО е необходим, защото днес в XXI в., в ситуация на изострени отношения САЩ/НАТО – Русия, се вижда, че Алиансът продължава да залага на съдържането. Продължават и самостоятелните действия от американска страна при формирането на отделни, макар и в рамките на Алианса, инициативи. Такъв е примерът със концепцията „Междуморие” (Intermarium) от 20-те години на XX в., днес преименувана на „Триморие”, която обхваща източно и централноевропейски държави. Използвайки икономически лостове и военна помощ, може да се каже, че Вашингтон превръща бързо приетите в Атлантическия съюз бивши източноевропейски „сателити”, в американска сфера на влияние, създавайки и „демаркационна” линия между опасните, според американските геополитици, връзки на Берлин с Москва. В Полша и Румъния са разположени американски военни части, които не само демонстрират американското присъствие и решимост, но и концепцията за „forward strategy” придобива нов импулс.

Предмет и обект на изследване

Темата за военно-политическата стратегия на Алианса за Южния фланг и двустранните гръцко-югославски отношения не е обект на специална публикация в българската историография. Значението на темата се определя от стремежа на Вашингтон да изгради съдържаща конвенционална сила и от влиянието, което имат отношенията Атина-Белград върху баланса на силите на Балканите. В резултат на това предмет на изследването е политиката на САЩ (в известна степен и тази на останалите по-големи членки на Атлантическия пакт, които имат непосредствени интереси в

Източното Средиземноморие и Балканите) в условията след Лисабонската конференция. Обектът – политиката на НАТО спрямо гръцко-югославските отношения. Усилията за привличането на Белград като военен актив към южноевропейския фронт и създаването на единна и стабилна отбрана в този сектор също са от специален интерес.

Цели и задачи на изследването

Настоящото изследване има за цел да направи един цялостен анализ на военностратегическата политика на Северноатлантическия пакт спрямо Атина и Белград, като се изтъкват основните геополитически мотиви за нуждата от близко гръцко-югославско сътрудничество. Фокусирайки се върху водещия член на Алианса – САЩ, се откроява фактът, че през целия период на Студената война външната политика на Вашингтон се базира върху „сдържането” на СССР. Това дава своето отражение върху стратегическото планиране на НАТО, а нуждата от стабилен Южен фланг се налага като жизнена необходимост. Постепенното превръщане на Гърция и Югославия в част от по-голямата американска стратегия за отбрана на Западна Европа и Източното Средиземноморие е напълно закономерно – условия за това се появяват още през 1949 г., а към 1951 – 1952 г. тази възможност вече започва да се експлоатира от американската външна политика. Следователно, без да претендира за абсолютна изчерпателност, настоящото изследване се концентрира върху целта на гръцко-югославското сближаване, което според стремежите на Вашингтон трябва да доведе до появата на „достатъчна” конвенционална въоръжена сила и едновременно с това да се държи Белград в орбитата на Вашингтон. В същото време авторът ще се опита да даде отговор на въпроса дали отношенията Атина – Белград (въпреки различната социално-политическа система), в крайна сметка не придобиват формата на една регионална подсистема за сигурност, която трябва да поддържа баланса на силите, не само по оста НАТО – Варшавски договор, но и по линия на гръцко-турското противопоставяне в рамките на Северноатлантическия договор, особено след 1956 г.

За изпълнението на тази задача се взема по внимание влиянието на международната ситуация (Корейската война, Суецката криза, Берлинската криза и Кубинската ракетна криза), проблемите в югославско-италианските и гръцко-турските отношения от първата и втората половина на 50-те години. Естествено, нееднозначната

политика на всяка една от основните сили в НАТО – САЩ, Великобритания, Франция и Италия, спрямо Гърция и Югославия също има своето място, за да стане картината по-ясна. Това се откроява най-много в периода на сключване на Балканските договори от 1953/1954 г., конфликта за Кипър между Лондон и Анкара, от една страна, и Атина, от друга. Оттеглянето на Франция през 1966 г. от командването на Алианса с последвалото сближаване между Москва и Париж наред със съветската политика спрямо Кипър допълнително оказват влияние върху кохезията на южния фланг на НАТО.

Хронологически рамки

Хронологическият обхват на изследването е поместен във времевата рамка 1952 – 1967 г. Разбира се, гръцко-югославските отношения се развиват по възходяща линия още от 1949 – 1951 г., същото може да се каже и за контактите и преговорите между САЩ/НАТО и Белград. Тогава се очертава и моделът на американската политика спрямо Балканите и Източното Средиземноморие. Стремешът да се прекъсне разрастването на комунизма се съчетава с осигуряването на политическото „гравитиране“ на определени зони (като Югославия и Гърция) около Вашингтон. Въпреки това преговорите на Запада за военно сътрудничество са по-скоро базирани на тристранна основа между Съединените щати – Великобритания – Франция и Югославия. Избраната за начална 1952 г. е свързана със срещата на Съвета на Северноатлантическия пакт през февруари в Лисабон, на която съюзниците приемат предложения от Вашингтон план за мащабно изграждане на конвенционални въоръжени сили (поради американските изчисления, че до 1954 г. между САЩ и СССР ще настъпи период на ядрен паритет, което ще направи използването на ядрено оръжие твърде рисковано) и приемането на Гърция и Турция за членки на пакта. Тази година маркира и първите стъпки за превръщането балканската зона в „стратегическа стена“ (отразено в документ М.С.14/1), която да парира съветското напредване към Близкия изток. На практика 1952 г. може да се разглежда като началото на нов период както за западноевропейската отбрана, така и за американската външна политика, която започва да прилага „сдържането“ в по-голям географски ареал, включващ вече много по-активно и зоната на Балканите. Именно с приемането на Гърция за член на НАТО може да се каже, че двустранните отношения по оста Атина – Белград стават по-интензивни

и стъпват на по-здрава основа заедно с опитите да се свърже югославската държава със западноевропейската отбрана, което ще допринесе за отбраната на сектора Любляна-Гориция.

Крайната година – 1967, е ключова поради няколко причини. С оттеглянето на Франция от структурите на Алианса (1966 г.) Шарл де Гол внася нов елемент в контекста на сблъсъка Изток – Запад, приемайки, че военната конфронтация със СССР е останала в миналото. Това е и една от причините за появата на доклада „Армел” – гласът на малките членки на пакта, според които разведряването и отбраната трябва да имат еднакво значение за НАТО. Ненапрасно Л. Каплан определя инициативата на Пиер Армел като едно от трите събития (наред с Корейската война и разпадането на Съветския съюз през 1989 – 1991 г.), които променят развитието на Алианса. Това по един или друг начин засяга и Гърция, защото призивът за разведряване се приема с тревоги в Атина предвид стратегическата позиция на страната. Всъщност 60-те години се оказват ключов период както за Атлантическият съюз, така и за гръцко-югославските отношения. След кризата, предизвикана от различията по македонския въпрос, сътрудничеството между Гърция и Югославия получава удар и въпреки че отношенията започват да се подобряват след 1963 г., военно-отбранителното сътрудничество като основа на двустранните отношения вече не е толкова актуално. Като пример за това може да се даде докладът на Алианса от юни 1966, където Югославия, според гръцките планове, вече не се разглежда като фактор, който може да допринесе за отбраната на Северна Гърция. В НАТО също се развиват сходни тенденции, при които се отделя повече внимание на икономическите и политически инструменти за сметка на военните. Към крайната 1967 година трябва също да добавим влошаването на отношенията между Югославия и САЩ заради арабско-израелската война, което води до по-тясно обвързване на Белград с Източния блок – военно и политически, военния преврат в Гърция на 21 април 1967 г. и последвалото значително охлаждане на връзките между югославския режим и гръцките полковници. В крайна сметка режимът на хунтата дори ще денонсира конвенцията от 1959 г. между двете държави (която е голяма победа за правителството на Караманлис и символ на гръцко-югославските военно-политически отношения). Ситуацията между двете държави ще се нормализира чак през 70-те години.

Методология

При изготвянето на дисертацията е приложен историко-хронологичният метод. Сравнителният анализ също се явява задължителен при съпоставянето на различните национални цели, които преследват Гърция, Югославия (донякъде и Турция) и част от водещите атлантически сили като Съединените щати и Великобритания. Този подход в известна степен е нужен особено при изследване процеса на взимане на дадени военни и/или политически решения, било то поради вътрешни или външни причини. Анализирането на отделни военно-политически доктрини и схващания, включително и вероятните сценарии за изброените по-горе страни, неизбежно изисква употребата и на стратегически анализ.

Историографски преглед

Изследванията за конкретния период се фокусират главно върху американската външна политика, двустранните отношения САЩ – Гърция и САЩ – Югославия, докато гръцко-югославските отношения са обект по-скоро на ограничен интерес. Той се изчерпва преди всичко с проблемите, свързани около македонския въпрос или военната сигурност. По отношение на това интерес представляват изследванията на Miljan Milkić¹, Evanthis Hatzivassiliou² и Spyridon Sfetas³. През последните години S. Sfetas публикува и някои документални монографии, посветени на гръцко-югославските отношения в периода 1967 – 1979 г. „Κύπρος και Γιουγκοσλαβία. Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά αρχεία 1967 – 1974”. University Studio Press, 2016 [Кипър и Югославия. Документи от югославските архиви 1967 – 1974] и „Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία και η μεταπολιτευτική Ελλάδα του Καραμανλή 1974 – 1979”. University Studio Press, 2012 [Титова Югославия и Гърция при Караманлис след смяната на режима (1974 – 1979)].

¹ Milkić, M. Pregovori o političkoj i vojnoj saradnji FNRJ i Kraljevine Grčke do potpisivanja Ankarskog ugovora. Balkanski pakt 1953/1954. Zbornik radova. Beograd, 2008.

² Hatzivassiliou, E. From Adversity to Alliance: Greece, Yugoslavia and the Balkan Strategy, 1944 – 1959. Balkan Studies, vol. 45, No. 1, 2004.

³ Sfetas, S. In the Shadow of Macedonian Issue. International Re-alignments and the Balkan Repercussions from the Greek-Yugoslav Agreements of 18 June 1959 to the Crisis on Relations between Athens and Belgrade. Balcanica, XXXIX, 2008; Sfetas, S. Fusion of Regional and Cold War Problems: The Macedonian Triangle between Greece, Bulgaria and Yugoslavia, 1963 – 80. – In: The Balkans in the Cold War. Palgrave Macmillan, 2017; Sfetas, S. From Ankara to Bled. Marshal Tito's Visit to Greece (June 1954) and the Formation of the Balkan Alliance. Balcanica, XLII, 2011.

Темата за американската воннополитическа стратегия е доста добре разработена както в чуждата, така и в българската историческа литература.⁴ Изследванията върху отношенията САЩ – Югославия в последните десет години са широко застъпени както в сръбската⁵, така и в западната историография.⁶ Нужно е обаче да се отбележи, че публикациите засягат предимно периода на 50-те години, свързан най-вече с появата на Балканския пакт (1953 – 1954 г.) и военностратегическото сътрудничество между Алианса и Белград. Имено поради това са налице и някои разлики, като западната историческа литература разглежда Югославия по-скоро като идеологически и донякъде военен елемент от политиката на съдържане, докато сръбската разглежда американската политика спрямо Белград преди всичко през призмата на военностратегическата необходимост. Тук трябва да посочим, че в статията си Nemanja Milošević⁷ чрез добре документираните факти се опитва да докаже, че югославската държава не е била член на Атлантическия пакт по какъвто и да било начин, докато Војан Dimitrijević твърдо застъпва точно противоположното мнение⁸. В известен смисъл тезата на N. Milošević е подкрепена и в монографията на Ivan Laković и Dmtar Tasić⁹, която освен на различията в целите между Запада и югославския режим, по отношение на военната програма, обръща и значително внимание на териториалните и политическите конфликти между Югославия и Италия. От друга страна, David Stone¹⁰ смята, че гръцко-турско-югославските отношения и формирането на пакта от 1953/1954 г. стават без намесата или влиянието на Вашингтон.

⁴ Gaddis, J., Nitze, P. NSC 68 and the Soviet Threat. Reconsidered. *International Security*, vol. 4, No. 4, 1980; Gaddis, J. *Strategies of Containment. A critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Oxford University Press, 2005; Acheson, D. *Present at the Creation. My Years in the State Department*. New York, 1987; Kaplan, L. *The United States and NATO: the Formative Years*. University Press of Kentucky, 1984; Kaplan, L. *NATO and the United States. The Enduring Alliance*. New York, 1994; Kaplan, L. *A Community of Interests: NATO and the Military Assistance Program, 1948-1951*. Washington, 1980

⁵ Богетић, Д. Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952 – 1955. *Часопис Архива Југославије*, 2, 2001; Bogetić, D. Podsticajni i faktori ograničavanja na putu savezništva Jugoslavije, Grčke i Turske 1952 – 1954 godine. *Balkanski пакт 1953/1954. Zbornik radova*. Beograd, 2008; Dimitrijević, B. Jugoslavija i NATO 1951 – 1958. *Skica Intenzivnih vojnih odnosa*. – In: *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961. Zbornik radova*. Beograd, 2008; Dimitrijević, B. The mutual defence aid program in Tito's Yugoslavia, 1951 – 1958, and its technical impact. *The Journal of Slavic Military Studies*, vol. 10, No. 2, 1997

⁶ Heuser, B. *Western Containment Policies in the Cold War: the Yugoslav Case, 1948 – 53*. Routledge, 1989; Lees, L. *Keeping Tito Afloat: the United States, Yugoslavia, and the Cold War, 1945 – 1960*. The Pennsylvania State University Press, 1997

⁷ Milošević, N. *Yugoslavia, USA and NATO in the 1950s*. *Western Balkan Security Observer*, 5, 2007

⁸ Dimitrijević, B. *Jugoslovenska narodna armija 1945-1959*. Beograd, 2014

⁹ Laković, I., Tasić, D. *The Tito Stalin Split and the Yugoslavia's Military Opening toward the West, 1950-1954*. In *the NATO's Backyard*. Lexington Books, 2016

¹⁰ Stone, D. *The Balkan Pact and American Policy*. *East European Quarterly*, vol. XXVIII, No. 3, 1994

Специалните гръцко-американски отношения и членство в НАТО са също обстойно разгледани в редица статии и монографии, посветени на гръцката външна политика и мястото на Алианса в нея.¹¹ Във връзка с възникналият впоследствие Кипърски въпрос се появяват и анализи в контекста САЩ – Турция – Гърция.¹² В последните години появата на изследвания върху политиката на Алианса на т.нар. Южен фланг и системите за колективна сигурност в Европа и Балканите на Йордан Баев¹³, Dionysios Chourchoulis¹⁴ и Evanthis Hatzivassiliou¹⁵ дава възможност да се създаде една по-пълна картина на взаимоотношенията както между суперсилите и по-малките им сателити в Югоизточна Европа, така и за влиянието на вътрешноблоковите противоречия при формирането на политиките, особено в областта на отбраната. Тук е мястото да се спомене John Iatrides, чийто труд¹⁶ е може би първият комплексен анализ на гръцко-югославските отношения и връзката НАТО – Балкански съюз. Интерес представлява също и документалната публикация на Péter Vukman¹⁷, в която той оценява сътрудничеството Атина – Белград през погледа на британската дипломация, и доколкото се вписва в по-широката военно-политическа стратегия на Форин офис за балканската и източносредиземноморската зона. Спрямо стратегията на Алианса за Южния фланг голяма част от изследванията застъпват тезата за провал в изграждането на някаква адекватна военна стратегия за сметка на политическата стабилност.

През последните години по тематика сходна, с разглежданите в това изследване проблеми, бяха защитени дисертационните трудове на Петър Парушев „Кипърският въпрос 1960 – 1974 и България” (2009 г.), Ивайло Иванов „Проблеми на

¹¹ Hatzivassiliou, E. Greek Foreign Policy Attitudes toward the Soviet Bloc, 1944-1959 – In: Griechische Kultur in Südosteuropa in der Newzeit. Wien, 2004; Hatzivassiliou, E. Security and European Option: Greek Foreign Policy, 1952-63. Journal of Contemporary History, vol. 30, No. 1, 1995; Hatzivassiliou, E. Greece and the Cold War. Frontline State, 1952-1967. Routledge, 2006; Chourchoulis, D. Kourkouvelas, L. Greek perceptions of NATO during the Cold War. Southeast European and Black Sea Studies, vol. 12, No. 4, 2012

¹² Coloumbis, T. The United States, Greece, and Turkey. The Troubled Triangle. Praeger, 1983; Coloumbis, T. Greek political Reaction to American and NATO Influence. Yale University Press, 1966; Kassimeris, C. Greece and the American Embrace. Tauris Publishers, 2010

¹³ Баев, Й. Системата за Европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война. Дамян Яков, 2010

¹⁴ Chourchoulis, D. The Southern Flank of NATO, 1951-1959. Military Strategy or Political Stabilization? 2010; Chourchoulis, D. A nominal defence? NATO threat perceptions and responses in the Balkan area, 1951-1967. Cold War History, vol. 12, No. 4, 2012

¹⁵ Hatzivassiliou, E. NATO and the Western Perceptions of the Soviet Bloc. Alliance Analysis and Reporting, 1951-69. Routledge, 2014; Hatzivassiliou, E. Revisiting NATO's stabilizing role in south-eastern Europe: the Cold war experience and long durée. Southeast European and Black Sea Studies, vol. 12, No. 4, 2012

¹⁶ Iatrides, J. Balkan Triangle. Birth and Decline of an Alliance Across Ideological Boundaries. The Hague, 1968

¹⁷ Vukman, P. Brit diplomáciai iratok a jugoszláv-görög kapcsolatok két évtizedéről (1949-1967). Acta Historica, 134, 2012

взаимоотношенията на САЩ с водещите европейски съюзници в НАТО 1949 – 1967” (2014 г.) и Денчо Данчев „НАТО и Средиземноморието 1949 – 1956” (2020 г.). В тях повече или по-малко са засегнати отделни проблеми разглеждани в настоящият труд.

За изпълнението на поставените задачи и цели са използвани също и разнообразни извори: документи от архиви¹⁸, публикувани документални сборници¹⁹, дигитални²⁰ колекции и вестници²¹.

Първа глава „*В търсене на стратегически изход (1952 – 1954 г.)*” обхваща периода от лисабонските цели (февруари 1952 г.) до появата на Балканския пакт през 1954 г., като в трите параграфа към тази глава е отразена еволюцията в гръцко-югославските отношения и влиянието на стратегическата концепция на НАТО при „изковаването” на надеждна антисъветска бариера в Югоизточна Европа. Успешният съветски ядрен тест от 1949 г. и началото на Корейската война през 1950 г. създават предпоставки за преоценка на стратегическото планиране на Северноатлантическия договор. Тези две събития извеждат на преден план нуждата от нова концепция за „сдържане” на комунизма. Тя измества доминиращите до тогава схващания на Джордж Кенан с тези на Съвета за национална сигурност на САЩ (заложили в документ NSC-68) за мащабно изграждане на конвенционални сили.

С приемането на М.С.14/1 на 9 декември 1952 г. Алиансът вече маркира разтягането на южния си фланг (след като Гърция и Турция стават членки на съюза през същата година), но докато в Централна Европа силната конвенционална отбрана ще се изгражда с американско участие, то в югоизточната част на Стария континент и зоната на Източното Средиземноморие сдържането на комунизма се осъществява с месни сили. За успешното прилагане на това спомага и разкола Тито – Сталин от 1948 г. и започналото все по-тясно военнополитическо обвързване на Югославия със Запада

¹⁸ Централен държавен архив: КМФ (колекция микрофилми), фонд 1477 (МВНР на НРБ), фонд 1-Б (Централен партиен архив на ЦК на БКП); Arhiv Jugoslavije: фонд 837 (Kabinet Predsednika Republike)

¹⁹ Foreign Relations of the United States; Ceh, N. U.S. Diplomatic Records on Relations with Yugoslavia during the Early Cold War, 1948-1957. New York, 2002; Balkanski пакт 1953.1954. Zbornik dokumenta. Beograd, 2005; Katsanos, K., Pantelić, N. Makedonsko pitanje u jugoslovensko-grčkim odnosima. Poverljivi dokumenti 1949-1967. Beograd, 2012; Balkanski ugovorni odnosi 1878-1996. tom III (1946-1996), Beograd 1999; Greece during the Early Cold War. The View from the Western Archives: Documents. Thessaloniki, 2015; Советский фактор в Восточной Европе 1944-1953. Документы. т. 2, Москва, 1999; Pedlow, G. NATO Strategy Documents, 1949-1969. (1997)

²⁰ NATO Archives; CIA (Central Intelligence Agency); Hansard-UK Parliamentary Debates; Eisenhower Digital Library; Truman Digital Library; Wilson Center-Digital Archive; Kennedy Digital Library

²¹ Правда; The New York Times

(и особено със САЩ). Не случайно М.С.14/1 подчертава готовността на Белград да стане част от западноевропейските отбранителни усилия спрямо съветския блок.

Към 1951 – 1952 г. американската политика започва да разглежда югославския фактор като необходим за подобряването на стратегическата безизходица, в която се намира НАТО относно отбраната на Гърция и Италия. Точно с тази цел е и водената от ген. Томас Хенди делегация от американски, британски и френски представители. Като цяло обвързването на югославският режим със западната отбранителна система до края на 1952 г. се проваля, не само поради липсата на твърди гаранции от страна на Северноатлантическият пакт към Белград, но и заради италианско-югославските противоречия за Триест. Всъщност анализът на събитията показва, че въпросът за колективната сигурност в тази зона е разглеждан от американската политика не през призмата на югославско-гръцко-турски пакт (какъвто се появява на 28 февруари 1953 г.), а в рамките на по-широка система включваща тези три държави и Италия, за да може да се осигури отбраната на района Любляна-Гориция, което придава на балканския театър едно второстепенно значение.

Интересът към балканската зона продължава и при администрацията на Дуайт Айзенхауер. В документ NSC-162/2, който изоставя съдържанието на Труман, са представени двата основни компонента в новата стратегия на Вашингтон – „масираният отговор” и съюзите. Последното като неядрен елемент има важна роля за цялостното прилагане на ядрената стратегия, защото без поддържането на съюзи и отвъдморски бази американският отговор няма да бъде достатъчно ефективен. Тези два компонента оказват влияние при формулирането на отбранителната стратегия на Алианса за централния и южен сектор, където Европейската отбранителна общност и Балканския пакт заемат важно роля в консолидирането на отбранителните усилия на държавите по съветската периферия. Като цяло мястото на Балканския пакт в стратегията на НАТО е ясно формулирана в документа „Нов подход” (New Approach) и предвижда ролята на „меч” да се изпълнява от ядрения арсенал на САЩ, а „щита” да бъде съставен от неядрените сили на съюза. Казано по друг начин, без координирана отбрана на Южния фланг „мечът” няма да бъде ефективен.

От друга страна, гръцката и турската дипломация преследват различни цели в сътрудничеството си с Югославия. Освен във военно-отбранителната сфера към 1954 г. Атина все по-определено има нужда и от политическата подкрепа на Белград, след като

влиза в конфликт с Анкара и Лондон заради Кипър. Югославската помощ по линия на Движението на необвързаните се оказва неоченима, а очертаващите се проблеми в гръцко-турските отношения имат пагубно влияние върху Балканският пакт, чиято кохезия зависи от сътрудничеството между страните-членки.

Втора глава *„Новите предизвикателства пред НАТО (1955 – 1959 г.)”* разглежда постепенното изместване на противопоставянето Изток – Запад по периферията, влиянието на „Спутник” върху баланса на силите между САЩ и СССР след смъртта на Сталин и по-нататъшното развитие на гръцко-югославските отношения. По отношение на Балканския пакт анализът показва, че не толкова подобряването на отношенията Белград-Москва (демонстрирано с посещението на Никита Хрущов в югославката столица между 27 май – 2 юни 1955 г.), колкото възникналите противоречия на Гърция с Турция и Великобритания е основната причина за разбиването на тристранния съюз и Южния фланг на НАТО като цяло.

Все по-тясното обвързване на Вашингтон с Анкара, която е разглеждана като водещ партньор в Близкия изток, води до дисбаланс във военностратегическата област между Гърция и Турция. На това Атина отговаря чрез съхраняване баланса на силите посредством засилване на гръцко-югославските, гръцко-арабските отношения и тези с източноевропейските страни. Причината за това е в помощта, която може да получи Гърция при поставянето на Кипърският въпрос в ООН. Не случайно в Държавният департамент са на мнение, че съветско-югославското сближаване и гръцко-турските противоречия поставят под заплаха цялата система за сигурност в Източното Средиземноморие. С началото на Суецката криза от 1956 г. се създава точно такава ситуация. Тя представлява пример как една криза в Източното Средиземноморие дава възможност на Кремъл да „прескочи” все още рехавата „Northern Tier”. Отгоре на всичко, за да се усложни положението на САЩ и НАТО, идването на власт на Константинос Караманлис в Гърция бележи едно предефиниране на външната политика на Атина. Гърция и Югославия заемат негативно отношения към Багдадския пакт, а подкрепата която дават на Насър в Суецката криза, изправят двете балкански държави директно срещу интересите на Вашингтон, Лондон и Анкара в Близкия изток.

Формирането на ос Белград – Атина – Кайро се оказва полезна за Югославия, в започната от Тито политика на свързване на всички необвързани страни от Африка и Азия в един фронт срещу колониализма, като се избягва повторната изолация на

югославската държава, особено след събитията в Унгария през 1956 г. (и неуспехът на Кремъл да вкара Белград в социалистическия лагер). По същото време Гърция успява да запази почти непокътнат военният баланс, не само срещу страните от източния блок (най-вече България), но и срещу Турция. Тази стратегия е отлично демонстрирана и в Близкия изток, където близките гръцко-арабски отношения балансират силните позиции на турската държава и голямата британска подкрепа, която последната получава. Това е времето, когато Атина и Белград засилват двустранното си сътрудничество като трансформират Балканския пакт в двустранен гръцко-югославски, което е демонстрирано от гръцкият външен министър Евангелос Авероф на 11 декември 1956 г. в Съвета на НАТО. Неслучайно периодът 1957 – 1960 г. е определен като „златната епоха” в гръцко-югославските отношения във време, когато ефекта от „Спутник” демонстрира възможностите на Съветският съюз да нанесе удар по територията на САЩ и все по-често се лансира възможността за локални конфликти. След като локалната война предизвиква най-голяма тревога за гърците близките отношения с Белград се оказват изключително ценни.

Трета глава *„Между военната сигурност и политическата стабилност. Крахът на регионалното съдържане (1960 – 1967 г.)”* се фокусира върху факторите, които влошават отбранителната структура в Югоизточна Европа. Периодът на 60-те години се оказва ключов за НАТО и демонстрира лимита на американската сила в зоната на Източното Средиземноморие и Балканите, което е ясно доловимо в опитите на Вашингтон да урегулира Кипърският въпрос. Въпреки че на пръв поглед стабилността на Южният фланг остава непокътната, в действителност гръцко-турските противоречия го трансформират в не особено надеждна стена срещу съветското напредване в южна посока. Прилагайки по-гъвкав подход към блискоизточни страни, голяма част от които са в Движението на необвързаните, Москва се опитва да предефинира състоянието на силите. Неслучайно кипърският проблем предлага благоприятна възможност за ограничаване влиянието на Атлантическия пакт и разбиване на „южния бастион”. Парадоксалното в случая е, че докато през 60-те години влиянието на Кремъл в региона нараства, то съветската заплаха започва да губи своята сила.

Ограничаването на американката помощ за Гърция и Турция (същото се случва и с Югославия) демонстрира, че Балканите на този етап вече не са разглеждани като

толкова застрашени, както през 50-те години и САЩ вече се концентрират върху други части на света (например Индокитай). На регионално ниво намаляването на напрежението показва, че гръцко-югославските отношения не са безпроблемни. Повдигането на македонският въпрос е пример за това. Като цяло съществува една доста ясно доловима „граница” на приятелството с Белград в гръцката външна политика, както е видимо през втората половина на 50-те и 60-те години. Кризата в гръцко-югославските отношения започнала от 1961 г. слага край „златната епоха” в двустранните отношения. Тази година се оказва ключова и за Югославия, чието все по-тясно свързване със СССР (тенденцията ще се запази поне до 1968 г.) бива посрещано с неодобрението на Америка, която се опитва да държи Тито далеч от съветската орбита. И все пак, въпреки че отношенията между Гърция и Югославия започват да се подобряват след 1963 г. това се случва най-вече в сферата на общите интереси.

По същото време военностратегическото сътрудничество, върху което се изграждат гръцко-югославските отношения, вече не е толкова актуално, защото през 60-те години все повече липсват условията за това и то не достига до нивото от 50-те години. За първи път в Атина и НАТО започва да се допуска възможността югославяните да се окажат или на страната на Източния блок (при конфликт Изток-Запад), или просто ще останат неутрален наблюдател. Така след 1960 г. съществуващата колективна система за отбрана между Гърция и Югославия започва да се разпада, както поради преоценка позициите на двете страни на международната сцена, така и заради проблемите покрай македонския въпрос. Като резултат от това в доклад на Алианса от юни 1966 г., разглеждащ мерките за отбрана на Тракия, представителите на гръцката армия не споменават за югославяните като фактор, който може да допринесе за защитата на тази зона. И това във време, когато „гъвквият отговор” не дава достатъчно сигурност на Атина, а Турция се нарежда на „престижната” втора позиция като потенциален противник на Гърция. Това само показва, че в действителност поддържането и съхраняването на някаква стабилна отбрана в южноевропейския сектор, се оказва трудно не само заради проблемите в гръцко-турските отношения, но и заради предефинирането на югославската политика.

Изводи и заключение

Голяма част от изследванията, отделящи внимание на Южния фланг на Алианса, отчитат факта, че като цяло той остава слаб и не успява да реализира възложените му надежди. Един по-внимателен поглед всъщност показва, че в действителност американската политика успява през 1952 – 1954 г. да постигне поставените си задачи. Тя съумява да изолира СССР от Средиземноморието и да гарантира достъпа на Западна Европа до петрола в Близкия изток, стимулира посредством различни икономически лостове гръцко-югославското сближаване, превръща Югославия в част от планирането на НАТО за региона и в крайна сметка постига върховната цел, която времето изисква – система за колективна сигурност (Балкански пакт).

Като цяло периодът на отношенията вътре в триъгълника НАТО – Гърция – Югославия може да се раздели на два етапа. Първият – 1952 – 1954 г., се характеризира като търсене на сигурност. Непосредствената опасност от съветската политика, която Западът разглежда като „експанзионистична”, е основната причина Атина и Белград да потърсят сближаване. Това, разбира се, съвпада и с цялостната стратегическа политика на Трумановата администрация, поради което е ловко направлявана от САЩ. В крайна сметка се създава, поне до 1954 г., нужната на Вашингтон бариера, която да парира съветското напредване. В същото време с разкола Тито – Сталин и тясното свързване на Белград със Съединените щати и Западна Европа дава и необходимата географска връзка между Италия и останалата част от Южния фланг и едновременно с това нарушава съветската хегемония на Балканите, разкъсвайки географската монолитност на съветския блок. Албания, която единствена осигурява лесен достъп до Средиземно море, е изолирана и поставена в неизгодна позиция.

Естествено, като голям неуспех на военно-политическите кръгове във Вашингтон може да бъде посочен провалът в интегрирането на Югославия в Атлантическия пакт. В този случай е нужно да се посочи, че като цяло американската политика не смята или поне не и в някаква сериозна степен присъединяването на Белград към Алианса. Югославия през целия период си остава разглеждана като удобно идеологическо и пропагандно оръжие, директно насочено срещу кохезията на източния блок. На практика основната цел на НАТО е осигуряването на сигурност. Военните съображения

вземат превес над икономическите и политическите и това го виждаме в скоростното приемане на Гърция и Турция и свързването им с една комунистическа страна-рenegат.

Втората времева рамка – 1955 – 1967 г., съвпада със събитията след смъртта на Сталин и опитите за намаляване на напрежението между блоковете. Кризите в Унгария, Суец, Берлин и Куба на моменти повишават напрежението, но като цяло суперсилите избягват сблъсък. Това от своя страна има непосредствено влияние както върху американската и „натовска“ политика, така и върху гръцко-югославските отношения. Определено в този период се наблюдава еволюция на отношенията по оста НАТО – Атина – Белград. Именно през 1955 – 1959 г. изчезването на непосредствената съветска заплаха и зараждането на гръцко-турския спор за Кипър изместват тежестта от предимно военната сфера в стратегията на Алианса с икономическата и политическата стабилност. Заради започналото вътрешно противопоставяне Гърция и Турция се ориентират към преследването на национални стратегии по ключови въпроси като кипърския. Докато турците, използвайки напълно географското си предимство, което прави държавата им незаменима в отбраната на Близкия изток и Пролитите и британска поддръжка в спора с Атина, гърците залагат на югославска и арабска подкрепа по Кипърският въпрос.

Отношенията на гръцката държава със САЩ и Великобритания се влошават паралелно с подобряването на тези с Москва и източния блок, което създава допълнителни проблеми за Северноатлантическия съюз в Средиземноморието, свързано с нарастващото съветско влияние. Югославия се очертава като единствената страна, съсед на Гърция, с която тя не е в конфликт, и която дава нужната подкрепа в борбата за Кипър. По същото време това предоставя възможност на Тито да експлоатира докъде може да стигне съветско-югославското сближаване, след като съхранява отношенията си с Атина и нежеланието му да разбие Балканския пакт. Относно последния съюз, най-малкото той се оказва доста полезен и за двете балкански държави, не само за новия външнополитически курс на Белград, но и от факта, че чрез Гърция югославяните съхраняват връзките си с НАТО. Междувременно Атина е разглеждана в Алианса като необходимата връзка с режима в Югославия, което от своя страна дава някаква значимост на гръцката държава в период на обтегнати отношения с почти всичките държави – членки на пакта.

Трябва да се отбележи, че двете балкански държави изпълняват ролята на „трахея“ една за друга. И двете, „дишайки“ една чрез друга, успяват да избегнат изолацията на Балканите вследствие на събитията в Унгария, когато Източният блок отново започва поредната си антиюгославска кампания и покрай Кипър, а Атина на практика е изправена срещу целия Атлантически пакт. В чисто регионален план оста Атина – Белград успява да създаде нещо като регионална подсистема за сигурност, което съхранява баланса на силите в региона както срещу традиционният им противник България, част от съветския блок, така и срещу Турция. За Гърция това се оказва особено полезно, докато преследва целите си. В дългосрочен план Анкара се оказва изолирана и когато Багдадският пакт рухва, турската дипломация бързо се насочва към урегулиране на проблемите в отношенията си с Атина и Белград.

От друга страна, и гръцко-югославските отношения съвсем не са безоблачни. Намалването на напрежението на международната сцена през 60-те оказва своето влияние и призракът на македонския въпрос започва да се появява тук-там. Първо само в пресата, а впоследствие и в изказванията на официалните лица в Белград. Въобще югославяните използват подходящия момент, когато Атина е хваната във водовъртежа на Кипърския въпрос. Затова неслучайно през 1960 – 1962 г. в югославската столица се чувстват готови да разговарят с гърците по този проблем. Този момент бележи и началото на дистанцирането на югославски режим от Запада, афиширането на все по-близки съветско-югославски отношения води до свиване на американската икономическа помощ за страната и прекратяване на военната. Паралелно с това протича и процес на преоценка, при администрацията на Кенеди и особено при Джонсън, на значението и ролята на югославската държава за американската политика спрямо страните зад Желязната завеса.

Между 1961 – 1964 г. военностратегическата нужда сякаш минава на втори план. Донякъде процесът за това вече е започнал още при управлението на Айзенхауер с политиката му за намаляване на разходите в сферата на отбраната. Това доста отчетливо се забелязва и в гръцко-югославските отношения като военното сътрудничество между двете страни губи своята актуалност. В този период то така и не достига нивото от 50-те години. Така, ако трябва да използваме концепцията за „баланс на заплахите“, която вероятно е по-пригодна за малките държави, излиза, че съветската заплаха, която притежава непосредствена географска близост за Атина и Белград,

преминава в относително латентно състояние. А това от своя страна, напълно закономерно, заради идеологическите различия, води до по-голям стремеж за независима външна политика и преследването на национални цели. По това време Гърция и Югославия са ако не със спряна икономическа и военна помощ, то поне редуцирана до минимум. В случая с Гърция главната опасност, без да се забравя традиционната „заплаха от север”, идва от евентуален сблъсък с Турция, без изгледи съюзниците от НАТО да се притекат на помощ. От своя страна Югославия е концентрирана върху идеята да превърне Движението на необвързаните страни в истинска трета сила, с която да се съобразяват Изтокът и Западът. В дългосрочна перспектива обаче нарастващото съветско влияние посредством военноматериална и икономическа помощ сред необвързаните страни започва да подкопава позициите на Белград.

Като цяло схващането на Запада, че съветската политика търси постигането на световно господство, остава непроменено. Променят се само методите за постигането на това. Към началото на 60-те Алиансът сякаш започва да залага повече на постигането на необходимата икономическа стабилност, която трябва да премахне условията за проникването на комунизма на Запад, особено в такива предразположени към „инфектиране” общества като италианското и гръцкото. Липсата на сериозна икономическа база в Гърция и Турция не води до адекватно изпълнение на поставените цели. Затова Южният фланг е разглеждан като слабо звено в Алианса. Това често се обяснява и с незаинтересоваността на голяма част от държавите членки към този регион. Най-важната цел на НАТО винаги е била да се подсигури отбраната на Западна Европа. Естествено, защитата на южния сектор продължава да се радва на интерес, но вземайки под внимание ситуацията на Централния фронт, това си остава второстепенна задача. Вероятно и поради това не само членките там, но и самите Съединени щати залагат на самостоятелното съдържане с местни сили и в това отношение гръцко-югославската ос предлага отлични възможности.

Сред балканските страни – членки на Атлантическия пакт, се наблюдава много подобро възприемане на всяка стратегическа концепция на Алианса, която залага на конвенционалните сили, и причините за това са няколко. Първо, Анкара и най-вече Атина са особено чувствителни към „forward strategy”. Второ, това до известна степен се дължи както на историческите наслоения от десетилетията на противопоставяне

между държавите от региона, така и заради сравнително откъснатия в географски смисъл Южен фланг. Тези фактори пораждат постоянно нуждата от големи конвенционални сили поради простата причина, че най-голямата опасност за сектора е появата на ограничена война. Може да се каже, че на Южния фланг ядреното съдържане не се радва на голяма популярност. То е по-подходящо за Централния фронт и Западна Европа и по принцип успява да се задържи за един малък период от време – между 1954 – 1957 г., когато САЩ имат неоспоримо технологично преимущество над СССР.

Така, ако трябва да отговорим на въпросът дали гръцко-югославските отношения формират една подрегионална система за сигурност, то може да се каже, че такава функционира до началото на 60-те години, т.е. до момента, в който и двете страни са изолирани от естествения си „хабитат” – съответно НАТО и източния блок. След 1960 г. процесът на разведряване предефинира отношенията между двете държави и те успяват да постигнат някакво мирно съвместно съществуване, преследвайки паралелно националните си цели, и избягват „джентълменски” повдигането на проблемни въпроси. Като цяло гръцко-югославските отношения, в периода на най-близко сътрудничество, както на двустранно ниво, така и под чадъра на Алианса, не излизат извън военно-стратегическите рамки.

Приноси на изследването

1. Трудът е посветен на темата за военнополитическата стратегия на Северноатлантическия алианс по отношение на Южния му фланг и гръцко-югославските отношения, която в рамките на разглеждания времеви обхват не е била обект на специална публикация не само в българската историография. В известна степен тематиката на дисертационния труд е актуална предвид ситуацията в ХХІ в. и засилващото се противопоставяне между САЩ/НАТО и Русия, включително и на Балканите.
2. Направен е анализ на военно-политическите концепции въз основа, на който се доказва, че Съединените щати, като водеща сила се опитват да изградят отбраната на Южния флаг като главно конвенционална и разчитаща предимно на местни сили от Гърция, Турция и Югославия, предвид ограничените ресурси на страните – членки на Атлантическия пакт.
3. В изследването са използвани новоразсекретени документи от дигиталният архив на ЦРУ. Това позволява да се осветли допълнително проблемът със сигурността на югославската федерация в условията на конфликта Тито – Сталин.
4. Анализирайки двата основни компонента в стратегическите възгледи на Джон Ф. Дълес и Дуайт Айзенхауер – „масираният отговор” и съюзите (изложени в документ NSC-162/2), настоящият труд допринася за една по-ясна картина за мястото на Балканския пакт в цялостната стратегията на НАТО. Обосновава се тезата, че именно с появата на тристранния балкански съюз от 1954 г. се създават необходимите предпоставки за Алианса да организира стабилна отбрана в Югоизточна Европа.
5. Дисертацията допринася и за разбирането, че гръцко-югославските отношения не трябва да се разглеждат само в контекста на баланса на силите по оста НАТО-Съветски блок, но и като една подрегионална система за сигурност/балансиране по линия на гръцко-турското противопоставяне в рамките на Алианса, особено след 1956 г.

Публикации по темата на дисертацията

Добрев, Д. Отражението на Корейската война върху гръцко-югославското сближаване и ролята на САЩ в него. (1950-1952 г.). сп. *Пловдивски исторически форум*, 1, 2019, ISSN 2535-0935, с. 41-57

Добрев, Д. Американската политика на „сдържане“ на комунизма в Югоизточна Европа и гръцко-югославското сближаване. – В: *„Империи и имперско наследство на Балканите“*. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Людмил Спасов. т. 2, Пловдив, 2019, ISBN 978-954-8536-33-2, с. 403-421